

В. П. Феннич*

МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗОВИХ ПРЕЗУМПЦІЙ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Судова практика розгляду цивільних справ інколи показує, що використання доказових презумпцій відбувається неадекватно, наслідком чого є винесення незаконних та/або необґрунтованих судових рішень. Суди, які переглядають цивільні справи, подекуди вказують, у чому виражались помилки судів першої чи апеляційної інстанцій під час використання у справі доказової презумпції, а також, які саме аспекти не були взяті до уваги. Саме це обумовлює необхідність теоретичного розроблення відповідного механізму використання доказової презумпції у цивільному судочинстві шляхом формування своєрідних правил поведінки суду та заінтересованих учасників процесу, дотримання яких буде забезпечувати адекватне використання доказової презумпції під час розгляду та вирішення цивільної справи.

Рівень наукового опрацювання саме такого аспекту дослідження доказових презумпцій незначний. Якщо виходити з існуючих напрямків дослідження природи доказових презумпцій: юрисдикційного, матеріально-правового та нормативного¹, то тільки в рамках юрисдикційного напрямку, що враховує процесуальні аспекти використання доказових презумпцій можна знайти певні згадки про необхідність розробки механізму використання доказової презумпції. Так на наявність і важливість такої задачі перед наукою цивільного процесуального права вказував О. В. Федотов, зазначаючи, що питання, пов'язані з презумпціями необхідно настільки глибоко та детально опрацювати, щоб дати практиці своєрідний “звід правил” (курсив наш — В. Ф.), що будуть регулювати використання презумпцій, і тим самим забезпечать однаковий підхід². Єдиний аспект з механізму використання доказових презумпцій, що опрацьований на сьогоднішній день на належному рівні це вплив доказових презумпцій на доказування обставин цивільної справи. Але це питання розглядається з позицій функцій доказових презумпцій³, а не як складова частина механізму їх використання. В цілому слід відмітити відсутність будь-яких конкретних пропозицій по розробці уніфікованого підходу з використання будь-якого виду доказової презумпції.

Зважаючи на це, метою дослідження виступає визначення механізму використання доказових презумпцій як процесуального засобу, врахування якого буде забезпечувати законність та обґрунтованість судових рішень по справі.

Поняття та структура механізму використання доказової презумпції. Враховуючи структурні елементи⁴ та функціональний вплив доказових презумпцій⁵, механізм їхнього використання, на нашу думку, повинен складатися з двох взаємообумовлюючих частин: фактичної та юридичної.

Фактична частина механізму використання доказової презумпції спрямована на визначення та встановлення за допомогою доказів системи юридичних фактів, що формують фактичну основу будь-якої доказової презумпції. **Юридична частина** механізму

© Феннич В. П., 2008

* викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Закарпатського державного університету (м. Ужгород)

¹ Феннич В. П. Юридична природа правових презумпцій цивільного судочинства (теоретичні аспекти дослідження) // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 8. — Ужгород: Поліграф центр “Ліра”, 2007. — С.214-219.

² Федотов А. В. Понятие и классификация доказательственных презумпций // Журнал российского права. — 2001. — № 4. — С. 55.

³ Нахова Е. А. Роль презумпций и фикций в распределении обязанностей по доказыванию. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. — Саратов, 2004. — С. 113-153.

⁴ Дет. див.: Феннич В. П. Елементи структури фактичної основи доказових презумпцій // Університетські наукові записки. — 2008. — № 3 (27). — С. 101-105.

⁵ Дет. див.: Нахова Е. А. Указ. соч. — С. 128-153; Сериков Ю. А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — С. 82-152; Феннич В. П. Функції доказових презумпцій у цивільному судочинстві // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції “Шості осінні юридичні читання” (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): У 3-х частинах. — Частина друга: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. — Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. — С. 268-270.

використання доказової презумпції спрямована на відображення в правозастосовчих актах по цивільній справі різноманітних аспектів використання доказової презумпції.

Фактично і юридичну частину механізму використання доказової презумпції можна розглядати як певні *стани* процесу використання доказової презумпції, що послідовно змінюють один одного. Так тільки при визначенні та доведенні юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції ті факти, що залишаються не спростованими іншими доказами у справі можна ставити в обґрунтування судового рішення.

У кожному з вищевказаних етапів суду та заінтересованим учасникам процесу відводиться своя *роль*, де їх правила поведінки щодо використання доказової презумпції залежать від функціонального впливу самої презумпції та їхнього правового статусу. Зокрема, у рамках фактичної частини механізму використання доказової презумпції суд та сторони акумулюють свої зусилля на визначенні юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції, бо в подальшому це зробить предметним процес їх доказування. Важливе значення тут будуть мати такі функції доказової презумпції, як формування фактів предмету доказування та функція перерозподілу обов'язків доказування обставин цивільної справи між сторонами. Також не слід забувати про процесуальне становище суду та сторін в цивільній справі, яке встановлене нормами цивільного процесуального законодавства України, адже воно також бути впливати на процес визначення та встановлення юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції. У межах юридичної частини механізму використання доказової презумпції вирішальне значення надається суду, який несе відповідальність за винесене судове рішення. На нього покладається обов'язок всі свої висновки по справі, що стосуються суті розглядуваного спору, в тому числі й щодо юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції, яка впливає на суть вирішення цивільної справи належним чином аргументувати. Аргументація щодо структурних елементів доказової презумпції повинна знайти своє відображення у судовому рішенні, інакше ні сторони, ні вищестоящі інстанції при перевірці судового рішення не зможуть зрозуміти хід роздумів судді. У межах цієї частини механізму використання доказових презумпції важливе значення набуває функція визначення порядку застосування правової норми, що також повинно знайти своє відображення у судовому рішенні.

Отже, механізм використання доказової презумпції повинен складатися з двох частин — фактичної та юридичної, в рамках яких існують відповідні вимоги по використанні доказових презумпцій у цивільній справі, що адресуються суду та сторонам. Дотримання цих вимог буде обумовлювати адекватне використання доказової презумпції, що забезпечить винесення законного та обґрунтованого рішення по справі.

Фактична частина механізму використання доказової презумпції. Визначення юридичних фактів, що складають фактичну основу доказових презумпцій (факти-підстави дії презумпції, презюмований факт та факт спростування презумпції) безпосередньо пов'язано із формуванням *предмету доказування* по цивільній справі.

Предмет доказування являє собою систему неоднорідних юридичних фактів, де виділяють юридичні факти матеріально-правового характеру, доказові факти, факти, які мають виключно процесуальне значення, факти виховного характеру⁶. Це, у свою чергу, вимагає співставлення вказаної класифікації до системи юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції, бо їх видова належність покаже їхнє значення для вирішення цивільної справи, а також обумовлює специфіку процедури їхнього доказування.

Абсолютна більшість доказових презумпцій представлена юридичними фактами матеріально-правового характеру, а тому їх визначення та встановлення спрямоване на вирішення цивільної справи по суті. Але разом із тим, існують доказові презумпції, де фактична основа може бути представлена юридичними фактами матеріально-правового та процесуального характеру. Зокрема, презумпція визнання факту, для встановлення якого була призначена експертиза (ч. 1 ст. 146 ЦПК України) складається з фактів-підстави дії презумпції та фактів спростування презумпції, які є процесуальні за своїм характером, у той час як презюмований факт — матеріально-правовим⁷.

⁶ Гражданский процесс: Учебник / Под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. — М.: ПБОЮЛ, 2000. — С. 217-218; Девицкий Э. И. К вопросу о понятии предмета доказывания в российском гражданском процессе // Академический юридический журнал. — 2001. — № 4. — С. 43-44; Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / Под ред. И. В. Решетниковой. — М.: НОРМА, 2004. — С. 4-7.

⁷ Дет. див.: Феннич В. Презумпція визнання факту, для встановлення якого була призначена експертиза у цивільній справі // Юридична Україна. — 2008. — № 8 (68). — С. 57-63.

У системі юридичних фактів фактичної основи доказових презумпцій доказові факти відсутні в силу того, що факти-підстави дії презумпції, презюмований факт та факт (факти) спростування презумпції *визначені* нормами права, що регулюють спірні правовідносини, а тому саме вони підлягають встановленню по справі⁸. На недопустимість введення до складу презумпції доказових фактів прямо вказував Я. Л. Штутін, оскільки така ситуація відкрила б широкі можливості для суддівського розсуду, що може негативно позначитися на захисті прав та інтересів сторін⁹. Але це не означає, що за допомогою доказового факту не можна встановити наявність чи відсутність фактів-підстави дії презумпції чи фактів спростування презумпції (зрозуміло, що презюмований факт, наявність чи відсутність якого обумовлюється фактами-підстави дії презумпції чи фактами спростування презумпції з цієї схеми повністю випадає). Так, у одній із цивільних справ, пов'язаної з виселенням, де використовувалася презумпція вини факт протиправної поведінки як факт-підстава її дії — порушення правил співжиття підтверджувався таким доказовим фактом, як сварки у сім'ї¹⁰.

Правильне визначення структурних елементів фактичної основи доказової презумпції поряд із іншими фактами предмету доказування зумовить винесення обґрунтованого судового рішення, що буде базуватися на повному та всебічному дослідженні обставин цивільної справи. Саме у цьому й виражається необхідність правильної кваліфікації структурних елементів фактичної основи доказової презумпції із конкретних правовідносин сторін.

У цілому визначення структурних елементів доказової презумпції мало чим відрізняється від визначення інших фактів предмету доказування. Як відзначається пошук, встановлення та розмежування юридичного складу правової норми, що регулює ситуацію, з одного боку та ознак певної ситуації, тобто конкретного випадку з життя, що і потребує правового вирішення, — з іншого боку є одним з складних завдань судочинства¹¹. Не заперечуючи цього твердження, слід відзначити, що визначення структурних елементів фактичної основи доказової презумпції має певну особливість, яка дійсно ускладнює процес кваліфікації юридичних фактів доказової презумпції.

Така особливість виражається у наступному:

1. Визначення фактів-підстави дії презумпції, презюмованого факту та факту спростування презумпції повинно проводитися не абстрактно, а виходячи з специфіки кожної категорії цивільної справи. У цьому відношенні слід розрізняти *ідеальну модель* фактичної основи доказової презумпції та *конкретну*, яка фігурує у певній категорії цивільної справи. Зокрема, презумпція вини має дуже широку сферу своєї дії, але її ідеальна модель структурних елементів, яка виділяється на теоретичному рівні корегується залежно від характеру матеріальних правовідносин (договірних чи позадоговірних); їх виду (відносини купівлі-продажу, міни, дарування, представництва, конкурсу, спадкування тощо); суб'єкту цих відносин (фізична чи юридична особа); їх об'єкту (матеріальні чи нематеріальні об'єкти); строкості відносин і т. д. Вказані фактори, що необхідно враховувати при визначенні структурних елементів доказової презумпції, умовно можна назвати *конкретизуючими елементами*. Значення конкретизуючих елементів для визначення юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції полягає в тому, що вони створюють для структурних елементів доказової презумпції індивідуальні ознаки, впливаючи на їх якісне та кількісне навантаження, що приманне тільки для певної категорії цивільної справи.

2. При визначенні структурних елементів доказових презумпцій слід звернути увагу на те чи не надала їм норма закону *оціночний характер*, адже в такому разі треба використовувати певні критерії, за якими той чи інший факт із відносин сторін може бути включений в дане оціночне поняття. У судовій практиці використовуються такі доказові презумпції як презумпція добросовісності та презумпція розумності, де презюмований факт має оціночний характер. Це означає, що дати яке-небудь визначення поняттям “добросовісності” та “розумності”, враховуючи широкий спектр матеріальних відносин, де вони використовуються просто неможливо, а тому вибір того, що треба

⁸ Дет. про доказові факти див., напр.: *Иванов О. В.* Доказательственные факты в гражданском процессе // Правоведение. — 1970. — № 6. — С. 93-100.

⁹ *Штутин Я. Л.* Предмет доказывания в советском гражданском процессе. — М.: Юрид. лит., 1963. — С. 86.

¹⁰ Постанова Президії Сумського обласного суду від 22.09.1997 р. [Електронний ресурс] — <http://uazakon.com/document/spart78/inx78894.htm>.

¹¹ *Циппеліус Р.* Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів — Роман Корнута. — К.: Реферат, 2004. — С. 125.

доказувати звичайно ускладнюється. Характерним для доказових презумпцій, де презюмований факт має оціночний характер є те, що при використанні таких презумпцій на перший план виходить визначення фактів спростування презумпції (напр., недобросовісність, нерозумність).

Якщо взяти до уваги конкретизуючі елементи, що повинні сприяти у визначенні юридичних фактів доказової презумпції, де презюмований факт має оціночний характер, то в ряді випадків необхідність у використанні загального критерію для визначення фактів спростування презумпції може відпасти в силу того, що оціночному понятті дається легальне визначення. Так, в ст. 1 Закону України “Про рекламу” дається визначення, що таке недобросовісна реклама: реклама, яка вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця і способу розповсюдження. У цій нормі права дається легальний перелік фактів спростування презумпції добросовісності реклами у відносинах споживачів, держави та рекламодавців, а тому правозастосовчий орган не повинен використовувати загальний критерій визначення фактів спростування оціночного презюмованого факту.

3. Під час визначення юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції слід пам’ятати, що у нормі закону вони можуть бути *абсолютно* або *відносно* визначені. Абсолютне визначення структурних елементів доказової презумпції має місце у тій ситуації, коли норма закону чітко вказує, з встановленням *яких* фактів-підстави дії презумпції слід виводити презюмований факт, крім того має місце чітке визначення презюмованого факту та чітко застережений факт (факти) спростування презумпції. Зокрема, презумпція вини батьків за шкоду, яку завдала їх малолітня дитина, містить в собі факт-підставу дії презумпції вини — завдання шкоди їхньою малолітньою дитиною (ч. 1 ст. 1178 ЦК України), презюмований факт — наявність вини в діях батьків (ч. 2 ст. 1166 ЦК України) та факти спростування презумпції — батьки сумлінно здійснювали або не ухилялися від здійснення виховання та нагляду за дитиною (ч. 1 ст. 1178 ЦК України). При абсолютному визначенні структурних елементів доказової презумпції в нормах закону можливі альтернативні варіанти відображення фактів-підстави дії презумпції та фактів спростування презумпції. Зокрема, ч. 1 ст. 178 КТМ України містить в собі презумпцію відсутності вини перевізника за нестачу товару, де вказуються на наступні альтернативні факти-підстави дії цієї презумпції:

- 1) вантаж прибув у справних суднових приміщеннях, ліхтерах, контейнерах зі справними пломбами відправника;
- 2) вантаж прибув у цілій і справній тарі без слідів її розпакування у дорозі;
- 3) вантаж прибув у супроводі провідника відправника або одержувача.

Така альтернативність дає можливість обирати із переліку юридичних фактів-підстави дії та спростування презумпції тільки один, як правило, той, встановлення якого для особи, в інтересах якої така альтернативність передбачена не буде створювати певних труднощів.

Відносне визначення структурних елементів доказових презумпцій можливо тільки стосовно фактів-підстави дії презумпції та фактів її спростування (презюмований завжди в нормі права відображається чітко). Відносне визначення виникає у тій ситуації, коли норма закону не містить в собі повного переліку тих юридичних фактів, з якими пов’язується дія та спростування доказової презумпції. Характерним для такої форми закріплення у нормі закону вищевказаних структурних елементів доказової презумпції є те, що вказуються відправні юридичні факти, які найбільш часто виникають в судовій практиці, але у судді є можливість пов’язати дію чи спростування презумпції з іншим юридичним фактом, що в нормі закону не відображений, але він входить по родовій ознаці в загальний ряд відправних юридичних фактів. Так, в ч. 1 ст. 146 ЦПК України, де закріплена презумпція визнання факту, для встановлення якого була призначена експертиза вказується на такі факти-підстави дії даної презумпції як “... ухилення особи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або *від іншої участі* (курсив наш — В. Ф.) в експертизі”.

При відносному визначенні структурних елементів доказової презумпції для *визначення* тих юридичних фактів, які є підставою дії презумпції або її спростування, що в нормі права не відображені слід використовувати суддівський розсуд. О. О. Папкова,

аналізуючи спеціальні обмеження вибору при використанні суддівського розсуду, вказує, що специфіка застосування ситуаційної відносно-визначеної норми полягає в тому, вибір проводиться із врахуванням спеціальних умов, які вказані в нормі залежно від конкретної ситуації¹².

4. При визначенні структурних елементів доказової презумпції слід врахувати чи не надана можливість нормою закону в диспозитивному порядку сторонам нейтралізувати необхідність встановлення певного структурного елементу презумпції. Зокрема, якщо аналізувати презумпцію вини виконавця перед замовником у договірних відносинах щодо надання послуг, то виконавець може для звільнення від цивільно-правової відповідальності послатися на такий факт спростування презумпції вини, як непереборна сила, якщо *договором не встановлено інше* (ч. 1 ст. 906 ЦК України). Тому при наявності такої домовленості посилатися на цей факт спростування презумпції вини виконавець не має права, оскільки він взяв на себе зобов'язання нести відповідальність навіть при завданні шкоди внаслідок непереборної сили.

Якщо визначення структурних елементів доказових презумпцій успішно проведено, то наступним не менш важливим питанням є їх встановлення за допомогою процесуальних засобів доказування. Визначення та встановлення структурних елементів доказової презумпції пов'язано між собою діями фактичної частини механізму використання доказової презумпції, що логічно йдуть одна за одною.

Специфіка встановлення юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції безпосередньо пов'язана із двома важливими аспектами судового доказування:

1) визначення ролі суб'єктів доказового процесу у встановленні юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції;

2) визначення тих процесуальних засобів судового доказування, за допомогою яких відбувається встановлення структурних елементів доказової презумпції.

Якщо розгляд цивільної справи відбувається без використання доказової презумпції, то, як правило, суб'єкти доказування обставин цивільної справи визначаються на підставі загального правила розподілу обов'язків по доказуванні, що закріплено в ч. 1 ст. 60 ЦПК України: "кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень". Використання у цивільній справі доказової презумпції зумовлює перерозподіл обов'язків доказування обставин цивільної справи. Стосовно ролі суду, який також виступає суб'єктом судового доказування, то він в однаковій мірі повинен сприяти обом сторонам в рамках цивільного процесуального законодавства України по доказуванні юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції (сприяти у витребуванні доказів, надавати доручення щодо збирання доказів, проводити забезпечення доказів, викликати свідків тощо). У цьому відношенні жодної специфіки не спостерігається, адже правило щодо перерозподілу обов'язків по доказуванні сформульовано стосовно тільки сторін цивільного процесу. Але разом із тим, суд повинен пам'ятати про такий *перерозподіл* обов'язків доказування, оскільки в своєму рішенні він повинен дати висновок стосовно доведення чи не доведення презюмованого факту в силу дії доказової презумпції щодо сторін процесу. Ні в якому разі суд не повинен вимагати від особи, в інтересах якої передбачена доказова презумпція доведення презюмованого факту за допомогою доказів.

Встановлення юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції відбувається за допомогою доказів, які повинні зібрати та подати до суду сторони цивільної справи, відповідно до того, хто з них які структурні елементи доказової презумпції повинен довести чи оспорити. Жодної особливості стосовно встановлення юридичних фактів матеріально-правового характеру фактичної основи доказової презумпції порівняно із встановленням інших аналогічних фактів предмету доказування не має. Усі вони можуть бути встановлені тим колом доказів, які передбачені в ч. 1 ст. 57 ЦПК України, з дотриманням правил належності та допустимості доказів.

Про те, встановлення юридичних фактів доказової презумпції з процесуальними фактами-підстави дії має свою особливість, яка виражається в тому, що окремі структурні елементи цієї презумпції встановлюються не за допомогою традиційних засобів доказування, що передбачені в ч. 2 ст. 57 ЦПК України. При чому, специфіка доказування

¹² Папкова О. А. Усмотрение суда. — М.: Статут, 2005. — С. 72.

проявляється тільки стосовно фактів-підстави дії цієї презумпції, якими є факт ухилення від участі в експертизі та факт неможливості проведення цієї експертизи іншим чином без особи, що ухиляється.

При пасивній поведінці особи щодо ухилення від участі в експертизі такий факт-підстави дії може встановлюватися за допомогою *процесуальної презумпції* неповажності причин неявки. Так, якщо ухилення від участі в експертизі виразилося в ігноруванні судової повістки про виклик, якою особа викликала для проведення експертизи, то *виходять з того*, що причина неявки була неповажною, якщо особа була належним чином повідомлена про час і місце проведення експертизи (ст. 76 ЦПК України) і від даної особи не надійшло жодних відомостей про причини неявки (ст. 169 ЦПК України). З презюмованого факту неповажності причини неявки, *встановлюється* факт ухилення від участі в експертизі. Як видно встановлення факту ухилення від проведення експертизи у формі ігнорування судової повістки про виклик не пов'язано із дослідженням судових доказів. Тому процесуальним засобом, який використовується у цій ситуації для встановлення факту ухилення від участі в експертизі виступає процесуальна презумпція.

Яким чином суд повинен встановити факт неможливості проведення експертизи без особи, яка ухиляється чинне процесуальне законодавство не визначає. Вважаємо, що встановлення цього виду факту повинно бути пов'язано із консультацією судді з експертом, який може констатувати, що, не дивлячись на відмову особи від участі в проведенні експертизи, існує можливість її проведення іншим чином. Необхідність консультації судді з експертом є очевидною, оскільки тільки експерт, якому доручили проведення експертизи може мати спеціальні знання щодо можливих варіантів проведення дослідження, незважаючи на ухилення сторони від експертизи. Все це пов'язано із гносеологічними межами застосування судової експертизи¹³.

У якій процесуальній формі таке підтвердження повинно бути дано? Навряд чи мова йде про висновок експерта, адже останній не повинен своїм змістом вирішувати процесуальні (службові) питання щодо можливості проведення чи не проведення судової експертизи. В п. 2.1.4 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень вказується, що експерт повинен з'явитися за викликом органу, що призначив експертизу для надання *роз'яснень* (виділено нами — В. Ф.) з приводу причин повідомлення про неможливість проведення судової експертизи. Але роз'яснення експерта, що не пов'язані із його висновком не можуть розглядатися судовими доказами, виходячи з положення ч. 2 ст. 57 та ч. 2 ст. 189 ЦПК України.

Юридична частина механізму використання доказової презумпції. Відображення доказових презумпцій відбувається тільки у таких процесуальних документах, якими завершується розгляд цивільної справи.

Доказові презумпції в правозастосовчих актах можуть відображатися у різних формах, що показує, які саме аспекти використання презумпції мали місце у цивільній справі.

Перша форма пов'язана із структурними елементами доказової презумпції і стосується формування висновків суду по юридичним фактам фактичної основи доказової презумпції. При чому, висновки суду будуть проводитися щодо визначення цих юридичних фактів та стосовно їх встановлення за матеріалами цивільної справи. Це одна з найбільш очевидних форм відображення доказових презумпцій в рішеннях (ухвалах) судів, оскільки при вирішенні цивільної справи по суті повинна бути вирішена фактична сторона цієї справи. Якщо у справі використовується доказова презумпція, то суд не може своєю увагою оминати систему юридичних фактів фактичної основи доказової презумпції¹⁴.

Друга форма відображення доказових презумпцій у рішеннях судів пов'язана з функціями презумпцій. Одна з функцій доказової презумпції, що впливає на доказову діяльність сторін є функція перерозподілу обов'язків доказування обставин цивільної справи між сторонами. Як правило, ця функція судами, що вирішують цивільні справи,

¹³ Сахнова Т. В. Судебная экспертиза. — М.: Городец, 2000. — С. 100-101.

¹⁴ Див. висновки суду по юридичним фактам одночасного використання у справі двох доказових презумпцій: вини та правомірності укладеного правочину: Рішення судової палати з цивільних справ Апеляційного суду Полтавської області від 22.06.2006 р. у цивільній справі за № 22а -1433/2006. [Електронний ресурс] — <http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=200:1:4169019183632159>.

розуміється належним чином. Але тим не менше в судовій практиці мають місце випадки, коли вищестоящі інстанції вказують нижчестоящим судам на необхідність дотримання цієї функції, порушення якої виражається у неправильному розумінні судом, що розглядав справу, перерозподілу обов'язків доказування обставин справи. У цьому відношенні показовою є цивільна справа, розглянута Верховним Судом України, де суд касаційної інстанції, аналізуючи помилки нижчестоящих судів, у своїй ухвалі прямо вказує на існування загального правила з розподілу між сторонами обов'язків доказування, але "це правило не діє у тих випадках, коли норма матеріального права містить вказівку про *перерозподіл обов'язку доказування*" (виділено нами — В. Ф.)¹⁵.

Третя форма відображення доказових презумпцій у рішеннях судів пов'язана із ознаками доказових презумпцій, точніше ознаками їх правової сторони. Однією із важливих ознак правової сторони доказових презумпцій є ознака нормативності, що надає їм обов'язкового характеру. Якщо по справі встановлено факти-підстави дії доказової презумпції, то суддя повинен використати презумпцію при не запереченні презюмованого факту іншими доказами по справі. Так, переглядаючи рішення суду апеляційної інстанції у справі про встановлення батьківства та стягнення аліментів касаційна інстанція відзначила наявність численних порушень норм процесуального права, одне з яких виразилося у неправильному застосуванні ст. 146 ЦПК України, яка дає можливість використати доказову презумпцію визнання факту, для встановлення якого була призначена експертиза. В ухвалі прямо вказується на те, що за матеріалами справи встановлено факт ухилення відповідача від експертизи, якому апеляційний суд відповідної оцінки не надав: "апеляційний суд на порушення вимог статей 303, 309 ЦПК, ... не вирішивши питання про проведення експертизи та примусовий привід відповідача, *своїх обов'язків, визначених законом, належним чином не виконав*" (курсив наш — В. Ф.)¹⁶.

Виходячи з вище описаного матеріалу, механізм використання доказових презумпцій як система певних правил поведження суду та сторін покликаний уніфікувати підходи по використанні під час розгляду цивільної справи доказової презумпції, що буде забезпечувати обґрунтоване та законне її вирішення. При чому, в цьому відношенні можна говорити не тільки про єдиний (універсальний) механізм використання доказових презумпцій: на підставі загальних положень про нього можна розробити відповідні (спеціальні) механізми для використання цілого ряду того чи іншого виду доказової презумпції (напр., механізми по використанні спеціальних доказових презумпцій, механізми по використанні доказових презумпцій з процесуальними фактами-підстави дії тощо).

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 4 від 21 листопада 2008 року)*

¹⁵ Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12.05.2004 р. // Рішення Верховного Суду України. — 2004. — № 2 (9). — С. 35-36.

¹⁶ Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 06.06.2007 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 4 (80). — С. 24-25.